

Antoni Grzybowski

Rozwój zainteresowań Afryką w Polsce oraz polskie ośrodki badań afrykanistycznych

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 19/1, 10-32

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANTONI GRZYBOWSKI

ROZWÓJ ZAINTERESOWAŃ AFRYKĄ W POLSCE
ORAZ POLSKIE OŚRODKI BADAŃ AFRYKANISTYCZNYCH *

Treść: Początki zainteresowania dla Afryki jako problemu współczesnego. — Powstawanie afrykanistycznych placówek naukowych. Badania afrykanistyczne w ośrodku warszawskim i poza Warszawą. — Afryka na polskim rynku księgarskim.

POCZĄTKI ZAINTERESOWANIA DLA AFRYKI JAKO PROBLEMU
WSPÓŁCZESNEGO

„Studia nad przemianami społeczeństw afrykańskich mają nie tylko praktyczne znaczenie. Gwałtowne zmiany, którym podlegają te społeczeństwa i ich tradycyjne kultury, zmiany zachodzące pod wpływem znanych czynników, tworzą z Afryki niezwykle wdzięczny teren dla śledzenia ogólnych procesów, które gdzie indziej przebiegają w mniej wyraźnych formach” — pisał w 1957 roku na łamach „Kultury i Społeczeństwa” doc. Jan Lutyński, na marginesie numeru „International Social Science Bulletin” (UNESCO)¹, poświęconego zagadnieniom elity w krajach afrykańskich.

Kilka lat przedtem, w 1959 roku, inny polski socjolog, dr Józef Obrębski, uczeń Bronisława Malinowskiego, na międzynarodowym zjeździe socjologów w Zürichu w referacie *The Sociology of Rising Nations*² wysuwał problem formowania się nowych narodów pozaeuropejskich. Akcentując społeczno-kulturową stronę tego zjawiska, zwracał uwagę na fakt, iż „wielka rewolucja naszych czasów polega [...] na formowaniu się nowych kultur narodowych i nowych grup o narodowej

* Artykuł obejmuje materiał z końca 1964 r.

¹ J. Lutyński, *Inteligencja afrykańska*, nr spec. „International Social Science Bulletin”, 1956, wyd. UNESCO — „Kultura i Społeczeństwo”, t. I, 1957, nr 1, s. 251.

² „International Social Science Bulletin”, Vol. III, 1951, nr 2, s. 237—242.

kulturze". Stanowisko Obrębskiego znajdowało oparcie nie tylko w etnologicznych i kulturoznawczych dociekaniach Malinowskiego, ale także i w poglądach Floriana Znamieckiego na naród jako wspólną kulturę. Wśród „społeczeństw pierwotnych” Afryki socjologia zaczynała więc odkrywać „współczesność”. Jednocześnie te socjologiczne zainteresowania sięgały coraz dalej w głąb Afryki, do czarnej Afryki.

W zbiorowej publikacji *Social Change in Modern Africa* (pod redakcją A. Southalla, Oxford University Press, 1963, s. 155) J. E. Goldthorpe, socjolog z Makerere College w Ugandzie, powołuje się na ten, jak pisze, „zaniedbany przyczynek” Obrębskiego.

Przypomnijmy, że polscy uczeni i podróżnicy mają bardzo wydatny udział w odkrywaniu tego kontynentu. Do wyprawy Stefana Szolca-Rogozińskiego i innych, wymienimy tutaj tych, którzy zaczawszy swe badania przed wojną lub jeszcze dawniej owocnie kontynuują je nadal: Jan Czekanowski (zmarł w lipcu 1965 roku) prowadził badania antropologiczno-etnograficzno-socjologiczne w Afryce Środkowej jeszcze w latach 1907—1909, w ramach niemieckiej ekspedycji naukowej, prowadzonej przez księcia Adolfa Fryderyka Meklemburskiego³. Prof. Włodzimierz Antoniewicz już w 1924 roku uczestniczył w kongresie geografów w Kairze i brał udział w podróży po Egipcie, aż po Nubię, w poszukiwaniu sztuki naskalnej. W 1925 roku prowadził badania na Saharze w Egipcie i w Libii w oazie El Cargeh nad metodą określania chronologii na podstawie wysychania jeziora (metoda zon jeziornych). Rok 1927 przyniósł znowu podróż do Algierii, a 1928 — do Maroko w celu przeprowadzenia tam, na obszarze aż po rzekę Niger, badań pustynnych stanowisk archeologicznych⁴. Prof. Roman Stopa w roku 1935 w Afryce Południowej studiował zagadnienia etnograficzno-językowe wśród Hotentotów i Buszmenów⁵. Prof. Kazimierz Michałowski

³ Por. prace prof. J. Czekanowskiego w języku polskim po II wojnie: *W głąb lasów Aruwimi — dziennik wyprawy do Afryki Środkowej*, Wrocław 1958; *Struktura etniczna Afryki a nawarstwienia najmłodsze*, „Lud”, t. 45, 1958, s. 13—34; *Feudalne państwa pasterskie afrykańskiego Międzyjezierza*, „Przegląd Socjologiczny”, t. XV/1, 1961, s. 21—61; *Elementy ras azjatyckich w maskach murzyńskich plemion Afryki Wschodniej*, „Człowiek w Czasie i Przestrzeni”, 1959, z. 1, s. 14—18; *Likwidacja konkwisty (wspomnienia z Konga sprzed 50 laty)*, „Tygodnik Powszechny”, 1960, nr 36, s. 6—7; *Afrykańskie refleksje*, „Tygodnik Powszechny”, 1961, nr 46, s. 3; *Pożegnanie z Batwa. Kartka z dziennika wyprawy*, „Wszechświat”, 1958, nr 2, s. 29—34; *Wojna chłopska w Afryce Środkowej*, „Za i Przeciw”, 1959, nr 51—52, s. 7.

⁴ Obecnie prof. Antoniewicz pracuje nad historią kultur w całej Afryce — od paleolitu aż po wiek XVII, ujmując zagadnienie w przekrojach chronologicznych.

⁵ „Lud”, t. 43, 1956, s. 487, por. R. Stopa, *Hotentoci, kultura, język, bajki, pieśni*, Kraków 1949.

brał udział w trzech kampaniach wykopaliskowych w Edfu w Egipcie (1936/1937, 1938, 1939) w ramach francusko-polskiej ekspedycji archeologicznej.

Okres powojenny, a zwłaszcza ostatnie dziesięciolecie związane z przemianami na politycznej mapie Afryki, przybliżyło ten olbrzymi kontynent zainteresowaniom naukowym. W roku 1956, w dniach 9—11 maja, odbywa się więc we Wrocławiu pierwsze po wojnie seminarium afrykanistyczne, zorganizowane przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze⁶.

W szerszy krąg badawczych problemów kultury współczesnej wprowadził natomiast Afrykę kwartalnik „Kultura i Społeczeństwo”. wydawany od 1957 roku przez Zakład Socjologii i Historii Kultury PAN, powstały na bazie środowiska socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego.

Nie było rzeczą przypadku, że łódzkie środowisko socjologiczne wyprzedziło inne w wysunięciu problematyki afrykańskiej, traktowanej nie jako temat wyłącznie etnograficzny, lecz jako zagadnienie kultur współczesnych. Wynikało to z powiązania w tym środowisku tradycji etnologicznych i socjologicznych, nie tylko szkoły Malinowskiego ze szkołą Znanieckiego, lecz również Krzywickiego i Czarnowskiego. Wrazem połączenia tych różnych tradycji był i jest wydawany po wojnie w Łodzi „Przegląd Socjologiczny”.

Gdy wymieniony wyżej Zakład Socjologii i Historii Kultury PAN zaczął wydawać od roku 1957 „Kulturę i Społeczeństwo”, to od pierwszego numeru wydatne miejsce w pozaeuropejskich zainteresowaniach tego pisma zajęła tematyka afrykańska. Dla orientacji „Kultury i Społeczeństwa” charakterystyczny był nie tylko artykuł cytowany na wstępie traktujący nowe elity afrykańskie na tle ogólnych procesów świata współczesnego, lecz również problematyka afrykańska drugiego numeru tego czasopisma występująca w artykule pt. *Czy cywilizacja zachodnia jest zagrożona?* W tym redakcyjnym artykule problematyka afrykańska występuje w ramach zagadnienia końca europocentryzmu świata cywilizowanego.

⁶ „Lud”, t. 43, 1956, s. 497 i n. Na seminarium prof. Jan Czekanowski wygłosił referat pt. *Struktura etniczna Afryki a nawarstwienia najmłodsze*. Prof. Roman Stopa wystąpił z dwoma referatami: *Kulturowe nawarstwienia na terenie Afryki* i *Polskie badania etnograficzne i językowe u Hotentotów i Buszmenów w 1935 r.*; prof. Tadeusz Milewski również w dwóch referatach omówił *Uwarstwienie języków Afryki* i *Rolę starożytnego Egiptu w dziejach kultury*. Dr Edward Karwot natomiast wygłosił referat pt. *Historia inwazji dromadera do Afryki północnej*.

ROZWÓJ ZAINTERESOWAŃ DLA CZARNEJ AFRYKI W CZASOPISMACH

Narodziny zainteresowań dla Afryki jako problemu współczesnego szły w parze z rozszerzaniem się zainteresowań humanistycznych, przede wszystkim socjologicznych, na czarną Afrykę. Do połowy lat pięćdziesiątych zainteresowania świata naukowego w Polsce nie wykraczały zasadniczo poza tereny Afryki arabskiej, a ściśle biorąc Egiptu. Orientalistyka obejmowała również Etiopię.

Problematyka czarnej Afryki wtargnęła najpierw do czasopism, a następnie stała się przedmiotem systematycznych badań naukowych. Czasopisma od naukowych do prasy codziennej torowały drogę teraz nowym zainteresowaniom.

Poruszane tematy	Czasopisma naukowe (39 tytułów)								
	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	Razem
Afryka arabska	15	44	12	42	28	16	31	21	109
Afryka czarna	1	1	3	4	12	5	12	13	51
Afryka ogólnie	—	2	1	1	1	4	10	4	23
Republika Południowej Afryki	1	1	—	—	1	—	—	—	3
Etiopia	2	1	7	1	2	4	7	—	24
Razem	19	49	23	48	54	29	50	38	310

Zainteresowania nauki, jak potwierdza powyższe zestawienie⁷, w latach pięćdziesiątych obracające się przeważnie wokół problematyki Afryki arabskiej, wiązały się z dziedzinami wiedzy mającymi niemały dorobek na koncie nauki polskiej, jak archeologia śródziemnomorska, orientalistyka, papirologia, filologia klasyczna czy antropologia. I tak np. w latach 1958—1962 w czasopiśmie „Człowiek w Czasie i Przestrzeni” ukazało się 16 artykułów związanych z Afryką Północną; w filologicznym „Eosie” — 31; w „Journal of Juristic Papyrology” — 19; w „Meandrze” — 6; w „Roczniku Orientalistycznym” — 14, a w „Przełądzie Orientalistycznym” — aż 59.

Początkowo nieliczne jeszcze artykuły o Afryce czarnej były rozproszone po różnych czasopismach z zakresu nauk społecznych, ale na-

⁷ Przedstawione zestawienia liczbowe, odnoszące się do liczby artykułów o tematyce afrykańskiej, zamieszczanych w czasopismach wychodzących w Polsce, obejmujące okres 1955—1962, zostały opracowane na podstawie użytej mi do wglądu przez PISM *Bibliografii polskich prac dotyczących Afryki*, opracowanej przez Macieja Koźmińskiego i Jana Milewskiego.

stępne lata przynoszą już zmianę w tym względzie. Problematyka Afryki na południe od Sahary zaczyna interesować szczególnie ośrodek socjologiczny wydający wówczas czasopisma: „Przegląd Socjologiczny” i „Kulturę i Społeczeństwo”. „Kultura i Społeczeństwo” w jednym 1959 roku opublikowała 4 artykuły poświęcone Afryce czarnej, a „Przegląd Socjologiczny” w roku 1961 wydał numer poświęcony problematyce czarnej Afryki⁸.

Dla porównania można wymienić, że w zakresie problematyki czarnej Afryki w latach 1959—1962 w czasopiśmie „Człowiek w Czasie i Przestrzeni” ukazały się 4 artykuły; w „Przeglądzie Orientalistycznym” — 9 artykułów; w „Ludzie” — 3. W „Sprawozdaniach z Posiedzeń Oddziału PAN w Krakowie” w roku 1962 ukazało się 5 artykułów związanych jednak przeważnie z tematyką filologiczną języków murzyńskich.

Poruszane tematy	Czasopisma informacyjno-naukowe i informacyjne (38 tytułów)								
	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	Razem
Afryka arabska	24	36	36	44	31	29	45	39	284
Afryka czarna	6	7	7	13	25	60	64	79	261
Afryka ogólnie	8	8	9	10	11	34	56	34	170
Republika Południowej Afryki	3	1	—	1	—	2	4	7	18
Etiopia	—	1	—	—	1	—	1	—	3
Razem	41	53	52	68	68	125	170	159	736

Przedstawiona wyżej tabela wskazuje jeszcze na szczególny brak zainteresowania Republiką Południowej Afryki. Co do Etiopii to wymienione 24 artykuły, przeważnie o tematyce językoznawczej, są pióra prof. Stefana Strelcyna. Natomiast w zakresie historii, jak wynika z zestawień w „Kwartalniku Historycznym” i „Przeglądzie Historycznym”, w omawianym okresie (1955—1962) znalazły się jedynie 3 artykuły, omawiające problematykę historii starożytnej z terenów Afryki arabskiej.

Porównawcze badania zainteresowań problematyką afrykanistyczną wskazują na podobny rozwój zainteresowań w całym czasopiśmiennictwie polskim tego okresu.

⁸ „Przegląd Socjologiczny”, 1961, t. XV/1; zamieszczono w nim 3 artykuły: J. Czekanowski, *Feudalne państwa pasterskie afrykańskiego Międzyzjezierza*; J. Chałasiński, *Afrykańska inteligencja i narodziny idei narodowej w krajach czarnej Afryki*; A. Zajączkowski, *Plemię Aszanti w procesie przemian*.

W grupie tzw. czasopism informacyjno-naukowych i informacyjnych⁹ w cytowanym ośmioleciu liczba artykułów o tematyce Afryki arabskiej utrzymuje się mniej więcej na jednakowym poziomie; natomiast w zakresie Afryki czarnej obserwuje się jej stały wzrost: od 6 pozycji w roku 1955 do 79 w roku 1962. Tutaj także Republika Południowej Afryki potraktowana jest skromnie (w ciągu 8 lat ukazało się 18 artykułów na ogólną liczbę 736), nie mówiąc już o Etiopii, która zupełnie wymyka się z kart czasopiśmiennictwa, adresowanego do szerszych rzesz społeczeństwa.

W tej grupie czasopism najwięcej zainteresowania Afryką wykazują periodyki o charakterze społeczno-politycznym. I tak np. „Problemy Pokoju i Socjalizmu” w latach 1958—1962 umieściły 28 artykułów związanych z Afryką arabską; 13 — z zagadnieniami Afryki czarnej; w 8 artykułach omawiano natomiast ogólnie kontynent afrykański; 2 — zajęły się Republiką Południowej Afryki. W „Problemach Pokoju i Socjalizmu” nie było w tych latach artykułów o Etiopii.

Podobne pozycje zaobserwować można w „Zeszytach Teoretyczno-Politycznych”. I tutaj Afryka arabska była poruszana w 20 artykułach; Afryka czarna — w 15, a Afryka ogólnie — w 21. Republika Południowej Afryki znalazła się tylko jeden raz na łamach tego czasopisma.

Niewiele też różni się układ artykułów, związanych z tematyką afrykańską w „Sprawach Międzynarodowych”. I tam 52 razy zabierano głos o Afryce Północnej, 30 — o Afryce czarnej (w jednym tylko 1961 roku — 10 razy), 28 artykułów omawiało ogólnie Czarny Kontynent, o Republice Południowej Afryki napisano 5 artykułów, a o Etiopii nie było artykułu w tym okresie.

W wydawanym przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych „Zbiorze Dokumentów” w latach 1955—1962 Afryka czarna znalazła się już na pierwszym miejscu (40 razy). Afrykę arabską objęło natomiast 38 dokumentów. Opublikowano tam także 9 dokumentów zwią-

⁹ W umieszczonych zestawieniach do grupy czasopism naukowych zaliczono czasopisma ściśle naukowe, tj. takie, które są organami instytucji naukowo-badawczych lub towarzystw naukowych, jak np. „Przegląd Socjologiczny”, „Studia Socjologiczne”, „Kwartalnik Historyczny”, „Przegląd Historyczny”, „Archeologia Polska”, „Lud”, „Przegląd Orientalistyczny” itp. Do grupy informacyjno-naukowych i informacyjnych zaliczono czasopisma poza ściśle naukowymi, ukazujące się nie częściej niż raz na 2 tygodnie, z wyłączeniem czasopism mających charakter popularnonaukowy, np. „Nowe Drogi”; „Biuletyn Ekonomiczny”; „Handel Zagraniczny”; „Problemy Pokoju i Socjalizmu”; „Sprawy Międzynarodowe”; „Zeszyty Teoretyczno-Polityczne” itp. Zestawy te ograniczyły się do czasopism o profilu zagadnień społecznych. Wyłączono więc czasopisma fachowe z innych dziedzin wiedzy, a także o charakterze wojskowym.

zanych z Afryką ogólnie. O Republice Południowej Afryki umieszczono 3 dokumenty, a o Etiopii — 2.

Z innych pozycji cytowanego zestawienia nie można pominąć „Biuletynu Ekonomicznego PAN” (1958—1962), publikującego wyjątki z pism zagranicznych, dotyczące m. in. zagadnień ekonomicznych krajów Czarnego Łądu. I tak w omawianym okresie było tam 35 artykułów poświęconych problemom Afryki arabskiej, a 72 — tj. ponad 2 razy więcej — związanych z Afryką czarną; 48 zajęło się ogólnie ekonomiką Afryki; o Republice Południowej Afryki opublikowano 3 artykuły; Etiopia nie była w ogóle omawiana.

Dla uzyskania pełnego obrazu należy jeszcze zapoznać się ze sprawą tematyki afrykańskiej w czasopismach popularnonaukowych („Mówią Wieki”, „Poznaj świat”, „Problemy”, „Świat i Życie”, „Wiedza i Życie”), w tygodnikach, w dwóch reprezentatywnych dziennikach: „Trybunie Ludu” i „Życiu Warszawy”, oraz w radzieckim — „Nowoje Wriemja”, ukazującym się w Polsce pod tytułem „Nowe Czasy” (ze względu na piszących tam autorów, czasopismo nabrało międzynarodowego charakteru).

Poruszane tematy	Czasopisma popularnonaukowe (5 tytułów)								
	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	Razem
Afryka arabska	5	4	9	11	13	9	8	3	62
Afryka czarna	—	7	7	6	14	12	22	18	86
Afryka ogólnie	1	1	—	—	1	2	1	5	11
Republika Południowej Afryki	4	—	—	1	3	—	—	—	8
Etiopia	—	—	1	—	—	—	2	1	4
Razem	10	12	17	18	31	23	33	27	171

W zakresie czasopism popularnonaukowych wymienić należy na pierwszym miejscu „Poznaj świat”, który od roku 1956 zaczął systematycznie zwiększać liczbę artykułów związanych z Afryką na południe od Sahary. W sumie ukazało się ich 76, co na ogólną liczbę zamieszczonych tam 112 „afrykańskich” artykułów stanowi pokaźny procent. Na pozostałe 4 tytuły („Mówią Wieki”, „Problemy”, „Świat i Życie”, „Wiedza i Życie”) przypada więc 59 art., w tym o czarnej Afryce tylko 10.

W grupie tygodników na czoło wysuwa się natomiast „Polityka”. W ciągu 8 lat opublikowała ona 152 artykuły, z czego 42 przypadło na Afrykę arabską, a 59 — na czarną, 48 traktowało temat ogólnie; 2 były o Republice Południowej Afryki, 1 o Etiopii. „Przegląd Kulturalny” wydrukował 59 artykułów: 23 przypadło na Afrykę arabską,

28 — na Afrykę czarną; pozostałych 8 na Afrykę ogólnie. „Tygodnik Powszechny” zaprezentował ogółem 50 artykułów afrykanistycznych, z czego 14 omawiało problemy Afryki Północnej, 23 — czarnej; 6 — Afrykę ogólnie; 5 natomiast zajęło się Republiką Południowej Afryki, a 2 za swój temat wzięły Etiopię. „Świat” podobnie reagował, przedstawiając w zakresie Afryki „arabskiej” 15 pozycji, czarnej — 25,

Poruszane tematy	Tygodniki (24 tytuły)								
	1955	1965	1957	1958	1959	1960	1961	1962	Razem
Afryka arabska	23	15	30	24	16	25	41	40	214
Afryka czarna	5	4	14	29	24	48	80	36	240
Afryka ogólnie	1	5	7	3	12	21	27	32	108
Republika Południowej Afryki	3	—	2	—	—	6	9	—	20
Etiopia	—	2	—	—	2	—	2	—	6
Razem	32	26	53	56	54	100	159	118	588

Poruszane tematy	„Trybuna Ludu” i „Życie Warszawy”								
	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	Razem
Afryka arabska	10	77	35	86	60	133	137	144	682
Afryka czarna	4	6	15	17	35	109	138	65	389
Afryka ogólnie	4	2	6	7	7	14	13	17	70
Republika Południowej Afryki	—	—	—	2	1	2	6	2	13
Etiopia	—	—	—	—	—	1	1	4	6
Razem	18	85	56	112	103	259	295	232	1160

Poruszane tematy	„Nowe Czasy” („Nowoje Wriemja”)								
	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	Razem
Afryka arabska	3	14	11	9	8	12	14	22	93
Afryka czarna	1	5	4	7	11	20	32	35	115
Afryka ogólnie	—	—	2	6	8	9	6	8	39
Republika Południowej Afryki	—	1	1	1	1	1	2	1	8
Etiopia	—	—	—	1	1	2	1	—	5
Razem	4	20	18	24	29	44	55	66	260

Afryki ogólnie — 3 i Etiopii — 1. Niewiele też odbiegały od tych porcji „Kierunki” (17, 15, 8 i 1), „Tygodnik Morski” oraz „Argumenty”.. „Tygodnik Morski” umieścił np. w tym okresie na swoich łamach 32 artykuły afrykanistyczne, z czego 22 o Afryce czarnej, a „Argumenty” — 30, omawiając w latach 1959—1962 sprawy Afryki czarnej w 12 artykułach.

POWSTAWANIE AFRYKANISTYCZNYCH PLACÓWEK NAUKOWYCH.
BADANIA AFRYKANISTYCZNE W OŚRODKU WARSZAWSKIM
I POZA WARSZAWĄ

Analizując przytoczone zestawienia, wyraźnie daje się zauważyć, że główne nasilenie zainteresowań problematyką afrykanistyczną, biorąc pod uwagę wszystkie grupy czasopism, przypada na rok 1961. Ten okres wzmożonego skupienia uwagi na zagadnieniach kontynentu afrykańskiego odbija się też na stronie organizacyjnej nauki polskiej. Lata sześćdziesiąte stają się bowiem początkiem tworzenia instytucji, które w sposób zorganizowany zająć się miały badaniem zagadnień afrykanistycznych.

W Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych już w 1960 roku utworzono Zakład Krajów Afryki i Azji, z którego w dwa lata później została wyodrębniona pracownia przekształcona na wiosnę 1964 roku w Zakład Krajów Afryki, kierowany przez dra Jerzego Prokopczuka.

Zespół pracowników Zakładu Krajów Afryki PISM zajmuje się problematyką polityczną, ekonomiczną i społeczną Afryki, interesując się przede wszystkim analizą tych zjawisk i procesów, które decydują o obliczu politycznym Czarnego Łądu i jego miejscu w konfliktach współczesnego świata¹⁰.

Ważnym przedsięwzięciem Zakładu było przystąpienie na początku 1962 roku do zespołowego opracowania kompleksu zagadnień w postaci

¹⁰ Do roku 1962 w PISM przygotowano i opublikowano między innymi następujące prace monograficzne i rozprawy poświęcone problematyce współczesnej Afryki: zbiorowa, *Polityka Francji w sprawie Algierii*, 1956, s. 96; zbiorowa, *Ameryka wobec problemów Afryki*, 1957, s. 89; E. Szymański, E. Vielrose, *Sytuacja gospodarcza i polityczna Konga*, 1960, s. 87; Sz. Chodak, *Nigeria na drodze do niepodległości*, 1960, s. 74; J. Prokopczuk, *Gwinea i Mali — zarys sytuacji politycznej*, 1961, s. 80; J. Prokopczuk, *Niektóre problemy ruchu narodowo-wyzwoleńczego w Algierii*, 1961, s. 103; E. Dembiński, *Polityka zagraniczna i wewnętrzna Ghany*, 1961, s. 72; T. Bartkowski, *Więzi gospodarcze Francji z krajami strefy franka*, 1962, s. 75. Wydawnictwa te adresowane były głównie do czytelników związanych swoją działalnością zawodową z problematyką Czarnego Łądu oraz przeznaczone dla bibliotek specjalistycznych. Nakład ich wynosił 200—300 egz.

studium historyczno-prawnego o niepodległych krajach Afryki w ONZ (J. Prokopczuk, T. Łętocha i D. Eitner). Inną, zasługującą na uwagę pozycją Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych jest przygotowywana do druku przez Zakład Krajów Afryki oraz Zakład Informacji Naukowej, potrzebna zresztą dla afrykanistów, bibliografia polskich prac dotyczących Afryki, opracowana przez Macieja Koźmińskiego i Jana Milewskiego. W części I zawierać ona będzie druki zwarte wydane w okresie 1945—1963 (prace oryginalne i tłumaczenia), a w części II tzw. druki rozproszone, tj. artykuły publikowane w okresie 1955—1962 w różnego rodzaju czasopismach, począwszy od ściśle naukowych, a skończywszy na dwóch dziennikach o zasięgu ogólnokrajowym: „Trybunie Ludu” i „Życiu Warszawy”.

Ponadto podkreślić należy, że Zakład Dokumentacji Naukowej PISM ma opracowane kilka tysięcy tzw. kart informacyjnych, rejestrujących wydarzenia polityczne, gospodarcze itp. związane z obszarami kontynentu afrykańskiego.

Z innych prac Zakładu Krajów Afryki można wymienić przygotowaną przez Danutę Eitner do użytku wewnętrznego Bibliografię Ghany, Gwinei i Nigerii.

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych posiada także jeden z największych księgozbiorów afrykanistycznych w Polsce, jak również duży zestaw tytułów (ok. 100) czasopism afrykańskich.

Dr Prokopczuk kieruje również badaniami afrykanistycznymi przy Katedrze Historii Powszechnej i Stosunków Międzynarodowych w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR. W roku akad. 1963/1964 prowadzony był tam wykład monograficzny na temat problemów rozwoju społecznego i politycznego współczesnej Afryki.

Na Uniwersytecie Warszawskim ogniwem koordynującym badania afrykanistyczne jest Studium Afrykanistyczne istniejące od 31 maja 1962 roku pod kierownictwem prof. Stefana Strelcyna¹¹. Posiada ono własną Radę Naukową, której przewodniczy prof. Marian Małowist. Studium prowadzi 2-letnie kursy mające na celu przekazanie podstaw współczesnej wiedzy o problemach afrykańskich osobom, posiadającym już dyplomy ukończenia studiów, które chciałyby zdobyć dodatkowe wiadomości, pozwalające im poświęcić się pracy naukowej w zakresie

¹¹ S. Strelcyn, *Uwagi na temat studiów afrykanistycznych w Polsce*, „Etnografia Polska”, t. VII, 1963, s. 459. Prof. Strelcyn w latach 1957/1958 i 1964 prowadził badania naukowe w Etiopii w zakresie medycyny ludowej i nazewnictwa roślin, odkrywając tam pierwsze etiopskie traktaty medyczne (okres prawdopodobnie XVI—XVII w.).

afrykanistyki bądź też lepiej wypełnić ewentualne zadania ekspertów w krajach afrykańskich.

W celu ułatwienia szkolenia w Studium zostały opracowane specjalne podręczniki w postaci skryptów uniwersyteckich¹².

W Studium Afrykanistycznym prowadzi się prace dokumentacyjne, dotyczące instytucji (w skali światowej) zajmujących się problematyką afrykanistyczną. Sporządza się centralny katalog africanów, rozsianych po wszystkich bibliotekach w Polsce, jak również opracowuje się materiał z ankiety, przeprowadzonej we wszystkich ośrodkach naukowych w Polsce, na temat badań w zakresie problematyki afrykanistycznej.

Studium współpracuje także z afrykanistami z różnych ośrodków naukowych, angażując ich do współpracy bądź też zapraszając na seminaria międzydyscyplinarne, utworzone jeszcze w 1960 roku przez

¹² Skrypty niżej cytowane dają pojęcie o zakresie zagadnień wykładanych na Studium Afrykanistycznym. J. Halpern, *Wybrane zagadnienia z historii gospodarczej Afryki*, z. I i II; Materiały do Geografii Afryki — z. I: B. Winid, M. Jakubowski, *Opracowanie kartograficzne Afryki*; z. II: J. Kaczyńska, *Historia odkryć i badań kontynentu*; z. III: Dyjas, *Geologia i surowce mineralne Afryki*; z. IV: C. Radłowska, *Rzeźba Afryki*; z. V: W. Okołowicz, *Klimat Afryki*; z. VI: J. Kaczyńska, *Stosunki wodne i ich znaczenie dla gospodarki*; z. VII: S. Gołąbek, *Gleby Afryki*; z. VIII: I. Stańczak, *Szata roślinna Afryki*; z. IX: M. Jakubowski, *Sahara*; z. X: B. Winid, J. Grysiński, *Świat zwierzęcy Afryki*; z. XI: S. Gołąbek, *Północno-wschodnia Afryka — środowiska geograficzne*; z. XII: B. Winid, *Przegląd literatury*; z. XIII: J. Kaczyńska, *Środowiska geograficzne Wyżyny Abisyńskiej*; z. XIV: M. Jakub, *Krainy Atlasu i środowiska geograficzne*; I. Sachs, *Drogi i manowce świata B*; z. 1, *Wstęp — Delikatność uczuć*; z. II, *Karta choroby*; z. III, *Od kiedy*; z. IV i V, *Nadzieje, pozory, modele, bariery wzrostu*; z. VI, *Ciężar przeszłości*; z. VII, *Progi sytości*; z. VIII, *Pułapka jednostronnej specjalności*; z. IX, *Wielka stawka*; z. X, *Cena człowieka*; z. XI i XII, *Perskie koło i reaktor atomowy. Strategia rozwoju*. A. Zajączkowski, *Elementy socjologii ogólnej* (1963); A. Zajączkowski, *Wybrane zagadnienia z socjologii Afryki*; z. I, *Nacjonalizm w Czarnej Afryce*; z. II, *Plemię Aszanti*; z. III, *Struktury społeczne Czarnej Afryki pierwotnej*; z. IV, *Wierzenia i filozofia Czarnej Afryki pierwotnej*. T. Lewicki, *Dzieje Afryki od czasów najdawniejszych do XIV w. Wybrane zagadnienia*; Sz. Chodak, J. Markiewicz-Małczyńska, *Szczepowe systemy Czarnej Afryki. Wypisy* (1963); R. Ohly, *Język suahili: 1. zarys gramatyki; 2. wybór tekstów* (1964); J. Ryszard, *Higiena tropikalna Afryki* (1964); Z. Szyfelbejn-Sokolewicz, *Tradycyjne zajęcia gospodarcze ludów Afryki* (1963). Ponadto Studium ma w przygotowaniu jeszcze następujące skrypty: Dobrska, *Ekonomia Afryki*; Pilszczykowa, *Wstęp do językoznawstwa Afryki*; Prokopczuk i Szymański, *Historia Afryki od XVII w. do czasów współczesnych*; Tubielewicz, *Kurs języka arabskiego*; A. Waligórski, *Elementy wiedzy o społeczeństwie afrykańskim*; B. Winid, *Materiały dla geografii Afryki*, cz. II.

prof. Strelcyna w Zakładzie Orientalistyki PAN¹³. Grupują one specjalistów różnych dziedzin wiedzy, jak geografów, etnografów, ekonomistów, socjologów, lingwistów, pracowników itd., co pomaga lepszemu poznaniu się nawzajem, nawiązaniu osobistych kontaktów i współpracy.

Wyniki badań naukowych publikowane są w angielsko-francuskim „Africana Bulletin”, wydawanym przez Studium Afrykanistyczne. Natomiast w innym kwartalnym biuletynie podawane są nabytki własnej, specjalistycznej biblioteki afrykanistycznej. Został również wydany drukiem wybór materiałów pt. *Problemy afrykanistyki z Pierwszego Międzynarodowego Kongresu Afrykanistów w Akrze w grudniu 1962 roku*, w którym uczestniczył kierownik Studium prof. Strelcyn.

Odnutować jeszcze należy, że w 1964 roku, w dniach 16—17 stycznia, Studium Afrykanistyczne wspólnie z Radą Społeczno-Naukową Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Afrykańskiej zorganizowało seminarium naukowe poświęcone zagadnieniom państwa i prawa współczesnej Afryki, na którym prowadzono dyskusje wokół referatów — prof. Kazimierza Biskupskiego: *Szef państwa w koncepcjach ustrojowych krajów Afryki Zachodniej*; doc. Marka Sobolewskiego: *System przedstawicielski w krajach dawnej Francuskiej Afryki Zachodniej*; dra Andrzeja Gwiżdża: *Geneza i rozwój parlamentaryzmu w Republice Ghana*; prof. Igora Andrejewa: *Niektóre zagadnienia prawa karnego państw afrykańskich*; a także doc. Lecha Antonowicza: *Dekolonizacja Afryki w świetle prawa międzynarodowego*, oraz prof. Juliana Katz-Suchego: *Rola ugrupowań afrykańskich w rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych*¹⁴.

Specjalistyczne natomiast badania naukowe w zakresie problematyki afrykanistycznej na Uniwersytecie Warszawskim rozwijają się w różnych dyscyplinach. Wieloletnie doświadczenie i niemałe osiągnięcia ma tu filologia, a zwłaszcza językoznawstwo afrykańskie, które rozwija się w Instytucie Orientalistycznym. Powstała tam w 1950 roku Katedra Semitystyki ześrodkowuje swoje badania nad językami i kulturą Etiopii. Ośrodek ten kierowany przez prof. Stefana Strelcyna opublikował dziesiątki poważnych prac z tego zakresu¹⁵.

Prof. Strelcyn swoje zainteresowania etiopistyczne dzieli od lat pomiędzy językoznawstwo i etnografię, zajmując się głównie mało dotąd opracowanymi lub w ogóle nie tkniętymi działami piśmiennictwa

¹³ Seminaria odbywają się w poniedziałki dwa razy w miesiącu. Na pierwszym omawiane są nowości bibliograficzne, a na drugim przedstawiane są referaty problemowe.

¹⁴ Materiały z seminarium wydano drukiem w 1964 roku.

¹⁵ Np. *Prières magiques éthiopiennes pour délier les charmes*, „Rocznik Orientalistyczny”, t. XVIII, 1955; *La magie éthiopienne*, „Atti del Convegno di Studi Etiopici, Roma 2—4 aprile 1959”, Roma 1960.

abisyńskiego — literaturą magiczną i medyczną¹⁶. Obecnie w druku jest jego tom I serii *Médecine et Plantes d'Ethiopie*, pt. *Les traités médicaux éthiopiens*. W przygotowaniu zaś znajduje się tom II, który obejmować będzie wyniki ankiety przeprowadzonej przez prof. Strelicyna w Etiopii na temat nazewnictwa i użycia w medycynie tamtejszych roślin.

Przy Katedrze Semistyki rozwija się od roku 1954 językoznawczy kierunek afrykanistyczny, obejmujący języki czarnej Afryki. Nauczaniem tutaj objęte są języki hausa (dr Nina Pilszczykowa) i suahili (mgr Rajmund Ohly). W zakresie badań językoznawczych dr Pilszczykowa przygotowuje np. większą pracę dotyczącą tematów pochodnych czasownika w języku hausa zajmując się równocześnie językiem ewe i awutu; mgr Ohly natomiast poza językiem suahili, który jest jego głównym przedmiotem zainteresowań, przygotowuje rozprawę na temat abstraktów w języku suahili, kierując swoją uwagę na całą grupę języków bantu.

W zakresie praktycznej znajomości języków afrykańskich w Katedrze Semistyki prowadzone są lektoraty: języka amharskiego (Getachew Paulos); języka suahili (Saul Ndosa), języka hausa (Odia Adebayo Omege) oraz języka bambara (Ousmane Diallo). Z innych zaś języków, interesujących afrykanistykę, uprawia się w Instytucie Orientalistycznym UW także badania nad językiem arabskim w Katedrze Arabistyki (kier. doc. Józef Bielawski) oraz językiem egipskim i koptyjskim w Zakładzie Egypciologii Katedry Filologii Wschodu Starożytnego.

W zakresie archeologii afrykańskiej poważnymi sukcesami naukowymi, i to na skalę światową, poszczycić się może Katedra Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego kierowana przez prof. Kazimierza Michałowskiego. Posiada ona w Kairze własną Stację Archeologii Śródziemnomorskiej UW.

W pracach naukowo-badawczych Katedry związanych z wykopaliskami bierze również udział Zakład Archeologii Śródziemnomorskiej PAN oraz Dział Sztuki Starożytnej Muzeum Narodowego w Warszawie.

Rozpatrując powojenny dorobek prac wykopaliskowych placówek prof. Michałowskiego na terenie Egiptu i Sudanu, należy zwrócić uwagę na odkrycie w Tell Atrib, przy odsłanianiu kolejnych warstw „komu” (pagórka nad osiedlem), interesującego zespołu zabytków kultury materialnej, jak pieców do wypalania wapna oraz instalacji wodociągowych. W warstwie zaś staroegipskiej odnalezienie substrukcji budowli z depozytem fundacyjnym faraona Amasisa.

¹⁶ Por. przyp. 10.

Z innych osiągnięć zespołu prof. Michałowskiego na kontynencie afrykańskim odnotować należy kampanię wykopaliskową w Aleksandrii, która uwieńczona została odkryciem rozległego kompleksu budowli rzymskich (termy, teatr i in.) i nekropoli arabskich z okresu średniowiecza, a w Deir el-Bahari powierzenie mu przez służbę konserwatorską Zjednoczonej Republiki Arabskiej na wiosnę 1961 roku rekonstrukcji świątyni królowej Hatszepsut. Wysoka ranga polskiej archeologii i tym razem przyniosła sukces w postaci odkrycia, w czasie prac nad świątynią Hatszepsut nowej, nie znanej dotąd świątyni, zbudowanej w ciągu panowania faraona Totmesa III (ok. 1504—1450 p.n.e.), co w konsekwencji doprowadziło egiptologów do rewizji dotychczasowych poglądów na kanon świątyni egipskiej Nowego Państwa.

Z ostatnich odkryć archeologicznych na terenie Afryki, związanych z ratowaniem bezcennych skarbów kultury starożytnej na terenach mających ulec zatopieniu w związku z budową tamy Assuańskiej, na czoło wybija się katedra wczesnochrześcijańska (VIII—XI w.) w Farras z serią jedynych w swoim rodzaju fresków o niepowtarzalnej wartości artystycznej i historycznej. Szczególny zaś rozgłos międzynarodowy zyskała prospekcja naukowa demontażu świątyni starożytnej Nubii oraz polski projekt zabezpieczenia świątyni w Abu Simbel.

Wyniki prac naukowych prof. Michałowskiego publikowane są w czasopiśmie w Polsce i za granicą (np. „Biuletyn Muzeum Narodowego w Warszawie”, „Z otchłani wieków”, „Annale du Service des Antiquités de l’Egypte”, „Kush” itp.), a także jako książkowe raporty z wykopalisk¹⁷.

Studia nad Czarnym Łądem w zakresie geografii prowadzone są w Instytucie Geograficznym Uniwersytetu Warszawskiego w Pracowni Afrykańskiej (p. o. kier. mgr Maksymilian Skotnicki) Katedry Geografii Regionalnej Świata, kierowanej przez doc. Bogodara Winida¹⁸.

Pracownia Afrykańska posiada bogaty zestaw materiałów dokumentacyjno-bibliograficznych, składających się ze 100 000 pozycji, oraz pokaźny zbiór materiałów diapozytowych (ok. 4000 klatek).

Nawiązała ona liczne kontakty naukowe z zagranicznymi ośrodkami badań geografii Afryki (w tym i w samej Afryce), w kraju zaś utrzymuje współpracę naukową z Polskim Instytutem Spraw Międzynarodowych, z Międzyuczelnianym Zakładem Krajów Słabo Rozwiniętych (p. niżej), ze Studium Afrykanistycznym, z Towarzystwem Przyjaźni

¹⁷ Z wykopalisk afrykańskich ukazały się raporty omawiające prace archeologiczne w Farras pióra prof. K. Michałowskiego.

¹⁸ Doc. Winid przebywa obecnie w Etiopii, gdzie na uniwersytecie w Addis-Abebie objął kierownictwo katedry geografii.

Polsko-Afrykańskiej itp. oraz kontynuuje działalność popularyzacyjną i informacyjną (wykłady i kursy doszkalające dla nauczycieli, odczyty w szkołach, domach kultury, oddziałach PTG). Pracownia Afrykańska udziela także informacji osobom udającym się na teren Afryki oraz instytucjom posiadającym kontakty z Afryką (centrale handlu zagranicznego) itd.

Z prac wykonanych w katedrze i pracowni (zespół pracowni liczy 5 osób) wymienić należy *Atlas Administracyjny Afryki*, a z prowadzonych — na uwagę zasługują badania doc. Bogodara Winida wraz z zespołem nad rolą nauk geograficznych w rozwoju gospodarczym Afryki oraz podjęte prace doktorskie, np. *Atlas Afryki okresu podboju i eksploatacji kolonialnej* — od połowy XIX w. do 1960 r. (S. Gołąbek).

W innych katedrach Uniwersytetu Warszawskiego na uwagę zasługują badania z zakresu socjologii politycznej Afryki, prowadzone w Katedrze Socjologii II przez dra Szymona Chodaka¹⁹.

W 1963 roku przebywał on w Afryce, gdzie miał wykłady z socjologii na Wydziale Politycznym Uniwersytetu w Akrze, prowadząc równocześnie, wraz z miejscowym zespołem ludzi, badania terenowe nad funkcją społeczną i polityczną świątyń w Ghanie. Wyniki tych badań poza opublikowaniem ich w formie książkowej posłużą także za temat cyklu wykładów na Uniwersytecie Warszawskim. W ramach problematyki Katedry Socjologii II prowadzone będą również badania nad socjalizmem w Afryce.

Na podkreślenie zasługuje jeszcze fakt, że na seminarium systemów politycznych w zagadnieniach afrykanistycznych specjalizuje się grupa 6—7 studentów.

W Katedrze Etnografii (kier. prof. Witold Dynowski) w ramach programu etnografii powszechnej etnografią Afryki zajmuje się dr Zofia Sokolewicz.

W dziedzinie historii żywotny ośrodek badań nad początkiem kolonizacji europejskiej w Afryce rozwija się w Katedrze Historii Powszechnej pod kierunkiem prof. Mariana Małowista (w roku 1964 ukazała się jego monografia o wielkich państwach Sudanu Zachodniego). Z historii zaś najnowszej kontynentu afrykańskiego pewne zainteresowania

¹⁹ Wyniki badań afrykańskich dra Chodaka nad zagadnieniami politycznymi Czarnego Łądu zostały opracowane m. in. w jego książkach: *Systemy polityczne czarnej Afryki*, Warszawa 1963 (s. 514); *U progu wolności*, Warszawa 1961, jak również przedstawione na konferencjach międzynarodowych: w sierpniu 1963 roku w Tampere w Finlandii (konferencja UNESCO poświęcona systemom partyjnym, referat dra Chodaka o systemach partyjnych w czarnej Afryce) oraz w Rzymie w styczniu 1964 roku na ten sam temat na konferencji zorganizowanej przez Social Science Research Council.

przejawia Katedra Historii Najnowszej i Powszechnej na seminarium prof. Rafała Gerbera.

W Instytucie Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego etnografią muzyki Czarnego Łądu interesuje się dr Anna Czekanowska.

Na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego szereg katedr przejawia także w ostatnich latach żywe zainteresowania zagadnieniami państwa i prawa w Afryce. Na uwagę zasługuje Zakład Prawa Karnego Porównawczego, kierowany przez prof. Igora Andrejewa, w którego programie badawczym zostały wyodrębnione zagadnienia prawa karnego państw czarnej Afryki (*Wprowadzenie do prawa karnego Afryki czarnej*). Z bardziej szczegółowych tematów należy wymienić prowadzone tam badania nad zagadnieniem wymiaru sprawiedliwości w Ghanie (mgr Andrzej Asłanowicz), rozszerzane także i na inne kraje Afryki zachodniej — angielskojęzycznej.

Problematyką ekonomiczną na Uniwersytecie Warszawskim w Katedrze Historii Gospodarczej zajmuje się dr Jan Halpern. Na podkreślenie zasługuje zainicjowanie współpracy naukowej ze Szkołą Główną Planowania i Statystyki²⁰. W roku 1962 powstał Międzyuczelniany Zakład Problemowy Krajów Słabo Rozwiniętych, kierowany przez doc. Ignacego Sachsa. Zakład ten posiada własną radę naukową pod przewodnictwem prof. Michała Kaleckiego i wydaje biuletyn kwartalny pt. „Prace i Materiały” oraz rocznik w języku angielskim pt. „Essays on Planning and Economic Development”.

Zakład współpracuje także ze specjalistycznym seminarium prof. Michała Kaleckiego, poświęconym badaniom ekonomicznym krajów słabo rozwiniętych, skupiającym specjalistów z tej dziedziny, oraz z Wyższym Kursem Planowania dla Obcokrajowców, prowadzonym w języku angielskim. Przy zakładzie funkcjonuje seminarium magisterskie i doktoranckie, na którym m. in. podjęto opracowanie monografii o rozwoju gospodarczym Maroka. Wśród prac międzyuczelnianego Zakładu Krajów Słabo Rozwiniętych wymienić można monografię wydaną w 1964 roku pod red. dra Jana Halperna: *Plany rozwojowe krajów Afryki*.

Nadmienić jeszcze należy, że Zakład współpracuje z korespondencyjnym sympozjum naukowców z krajów rozwijających się, w tym i z Afryki, na czele którego stoi komitet redakcyjny pod przewodni-

²⁰ W Szkole Głównej Planowania i Statystyki zagadnienia ekonomiczne Afryki studiowane są m. in. w Katedrze Planowania i Polityki Ekonomicznej (kier. prof. Kazimierz Secomski), w Katedrze Ekonomiki Handlu Zagranicznego (kier. prof. J. Krzywicki) i w Katedrze Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych (kier. prof. W. Trąmpczyński).

ctwem prof. Oskara Langego; prace swe publikuje w wydawnictwie ciągłym: „Studies on Developing Countries”.

Poza uczelniami w ośrodku warszawskim również Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej (dyr. prof. K. Piwocki) przejawia zainteresowania zagadnieniami afrykanistycznymi, gdzie obok prac uzupełniających dokumentację zbiorów afrykańskich mgr Anna Damrosz opracowuje zagadnienie ornamentu w sztuce ludów afrykańskich.

Afryka weszła również w zakres badań Polskiej Akademii Nauk. W Instytucie Geografii, w Pracowni Krajów Gospodarczo Słabo Rozwiniętych (kier. prof. dr Tadeusz Żebrowski), opracowuje się takie zagadnienia państw Afryki północnej, jak urbanizacja, problemy ludnościowe itp.

W Zakładzie Orientalistyki PAN, którym kieruje prof. Ananiasz Zajączkowski, czołowe miejsce zajmuje problematyka z zakresu historii nowożytnej państw magrebu (sprawy religijne i językowe), a z krajów czarnej Afryki — Kongo (dr Edward Szymański).

Zagadnienia afrykanistyczne zajęły też mocną pozycję w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN. Zorganizowano tam dwie wyprawy archeologiczne do Sudanu pod kierownictwem dra Waldemara Chmielewskiego (1962 i 1963/64) przeprowadzając, wspólnie z uniwersytetem amerykańskim z New Mexico, badania nad stanowiskami paleolitycznymi na terenach, które zostaną zatopione po zbudowaniu tamy assuańskiej. Wyprawy te uwieńczone zostały odkryciem szeregu ważnych stanowisk paleolitycznych typu osadniczego. Uzyskano również bardzo ciekawy materiał do historii zmian koryta Nilu. Prace te będą również kontynuowane w czasie nowej wyprawy, w okresie zimowo-wiosennym 1965 roku.

Natomiast w roku 1964 z ramienia Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie, przy współpracy Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, przeprowadzono wyprawę rekonesansową etnograficzno-archeologiczną do Gwinei, pod kierownictwem dra Władysława Filipowiaka, dyrektora tegoż muzeum, w celu zbadania stanowisk archeologicznych osad typu miejskiego z okresu XII—XIV w. Problematyka etnografii Afryki w Instytucie wchodzi także do programu badań Zakładu Etnografii (mgr Krzysztof Makulski), którym kieruje prof. dr Witold Dynowski.

Ilustracją zainteresowań afrykanistycznych Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk może być jeszcze numer „Etnografii Polskiej” (t. VII, 1963), poświęcony prawie w całości sprawom Czarnego Łądu²¹.

W Polskiej Akademii Nauk jedynym ośrodkiem naukowym, który koncentruje się na sprawach kultury Afryki, jest Pracownia Zagadnień Społecznych i Kulturalnych Afryki Współczesnej, kierowana przez prof. Józefa Chałasińskiego²². Pracownia została utworzona w listopadzie 1962 roku. Posiada ona własną Radę Naukową, której przewodniczącym jest prof. dr Kazimierz Majewski. Powstała ona na gruncie prac afrykanistycznych zapoczątkowanych w Zakładzie Socjologii i Historii Kultury PAN. Aktualne prace Pracowni koncentrują się przeważnie na krajach czarnej Afryki, obejmują one jednak swoim programem całość kontynentu afrykańskiego. Tak więc spod piór autorów związanych z Pracownią²³ wyszły następujące prace na tematy afrykańskie, publikowane w czasopismach naukowych: Józef Chałasiński — *Murzyńska Ameryka, murzyńska inteligencja i problem amerykańskiej świadomości*²⁴, *Afrykańska inteligencja i narodziny idei narodowej w krajach czarnej Afryki*²⁵, *Ludzie i problemy Ghany w świetle afrykańskiej prasy i czasopism. Z piśmiennictwa i powieściowej literatury Nigerii*²⁶, *Początek i rozwój uniwersytetów a problemy kultury narodowej w krajach murzyńsko-afrykańskich*²⁷. Albert Luthuli — *wódz Zulów, plemiona Bantu i problem społeczeństwa wielorasowego w Afryce Południowej*²⁸, *Chłopsko-afrykańskich*²⁷. Albert Luthuli — *wódz Zulów, plemiona Bantu i pro-jączkowski* — *La famille, le lignage et la communauté villageoise chez les Ashanti de la période de transition*³⁰, *Le structure du pouvoir chez*

²¹ Opublikowano w nim następujące artykuły: T. Lewicki, *Pożywienie ludności Zachodniej Afryki w średniowieczu wg źródeł arabskich*; K. Makulski, *Geneza Buszmenów na podstawie badań archeologicznych i etnograficznych*, oraz A. Waliński, *Studia nad więzią terytorialną i rodzinną wschodnio-afrykańskiego plemienia Luo*.

²² „Przegląd Socjologiczny”, t. XVII/1, 1963, s. 131; Z. Komorowski, *Zagadnienia społeczne i kulturalne współczesnej Afryki*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. VIII, 1964, nr 2, s. 171—174.

²³ Obejmuje nie tylko pracowników etatowych Pracowni, ale wszystkie osoby, które w sposób stały i systematyczny współpracują z Pracownią.

²⁴ „Przegląd Sociologiczny”, t. XIV/2, 1960.

²⁵ *Ibidem*, t. XV/1, 1961.

²⁶ *Ibidem*, t. XV/2, 1961.

²⁷ *Ibidem*, t. XVI/2, 1961.

²⁸ „Przegląd Humanistyczny”, 1964, nr 3.

²⁹ „Wież Współczesna”, 1964, nr 4.

³⁰ „Cahiers d'études africaines”, nr 4.

*les Ashanti de la période de transition*³¹, *Magia i religia w czarnej Afryce*³², *Plemię Aszanti w procesie przemian*³³, *Plemię Aszanti i struktura władzy w okresie przemian*³⁴, *Problem urbanizacji Afryki czarnej*³⁵, *Historia i rasa*³⁶; Bogdan Moliński — „Człowiek organizacji”, „Człowiek techniki” i „afrykańska osobowość”³⁷, *Początki afrykanistyki amerykańskiej na tle rozwoju antropologii*³⁸; Teresa Pfabé — *Wpływ na zmiany struktury prestiżu*³⁹.

Przytoczone wyżej prace wraz z publikacjami drukowanymi w tym numerze „Przeglądu Socjologicznego” dają obraz zainteresowań badawczych Pracowni. Zagadnienia kultury, będące zasadniczym tematem, traktowane są w programie prac badawczych Pracowni Zagadnień Społecznych i Kulturalnych Afryki Współczesnej PAN w ramach procesów przejścia Afryki od struktur plemiennych do narodowych i ponadnarodowych. W tych ramach socjologicznych traktowane są również zagadnienia ekonomiczno-społeczne i społeczno-polityczne wybranych krajów Afryki, zarówno tych, które, jak Nigeria, Sierra Leone czy Wybrzeże Kości Słoniowej, weszły w zakres tematyki tego tomu „Przeglądu”, jak i innych znajdujących się w opracowaniu: Alger, Kamerun, Liberia, Madagaskar, Senegal, ZRA.

O najbliższej położonym stolicy ośrodka Uniwersytetu Łódzkiego była już mowa w związku z Zakładem Socjologii i Historii Kultury PAN oraz czasopismami: „Kultura i Społeczeństwo” i „Przegląd Socjologiczny”. Dodać jeszcze należy, że docent UŁ Jan Lutyński opublikował w „Kulturze i Społeczeństwie” artykuł *Inteligencja afrykańska*⁴⁰, a docent UŁ Antonina Kłoskowska — *Kwestia algierska*⁴¹. Doc. Kłoskowska prowadziła również badania wśród dzieci szkół łódzkich nad wyobrażeniami Murzynów w oczach polskich dzieci⁴².

Na Uniwersytecie Łódzkim poza katedrą związaną z problematyką socjologiczną w Zakładzie Archeologii Średniowiecznej pod kierownictwem prof. Andrzeja Nadolskiego prowadzone również są studia nad

³¹ *Ibidem*, nr 4.

³² „Kultura i Społeczeństwo”, t. IV, 1960, nr 4.

³³ „Przegląd Socjologiczny”, t. XV/1, 1961.

³⁴ „Studia Socjologiczne”, 1961, nr 3.

³⁵ *Ibidem*, 1964, nr 4.

³⁶ „Kwartalnik Historyczny”, 1964, nr 4.

³⁷ „Przegląd Socjologiczny”, t. XVII/1, 1963.

³⁸ *Ibidem*, t. XVIII/1, 1964.

³⁹ „Studia Socjologiczne”, 1963, nr 1.

⁴⁰ „Kultura i Społeczeństwo”, t. I, 1957, nr 1.

⁴¹ *Ibidem*, t. II, 1958, nr 1.

⁴² *Ibidem*, t. VI, 1962, nr 1.

tradycyjną wojskowością ludów zachodniego Sudanu. Na tym uniwersytecie problematyką afrykańską zajmuje się jeszcze Katedra Ekonomiki Handlu.

Na Uniwersytecie Toruńskim tematyką afrykanistyczną interesuje się Katedra Prawa Państwowego, gdzie pod kierunkiem kierownika tej katedry, prof. Kazimierza Biskupskiego, który opublikował kilka artykułów o ustrojach państwowych Afryki Zachodniej, przygotowuje się np. rozprawy doktorskie poświęcone ustrojom politycznym Ghany i Maroka.

W Wyższej Szkole Ekonomicznej w Sopocie problemy krajów Afryki są przedmiotem studiów w Katedrze Handlu Zagranicznego, kierowanej przez dra Stanisławę Waschkę, jak również w Katedrze Geografii Ekonomicznej (prof. Jan Moniak), gdzie m. in. opracowuje się monografie geograficzno-ekonomiczne niektórych portów Afryki.

Nie można pominąć ośrodka szczecińskiego, gdzie zainteresowania Czarnym Kontynentem przejawia wspomniane wyżej Muzeum Pomorza Zachodniego pod dyrekcją dra Władysława Filipowiaka. Wyrazem zaś szczecińskich powiązań z problematyką afrykańską może być także konferencja afrykanistyczna, zorganizowana 26—28 maja 1963 roku⁴³.

Na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu studia nad problemami Afryki prowadzone są w Katedrze Geografii Ekonomicznej (kier. prof. Florian Barciński), jak również w Zakładzie Antropologii, której kierownik, prof. Franciszek Wokroj, brał udział w polskiej wyprawie antropologicznej do Egiptu (1958—1959), prowadzącej tam badania naukowe od delty Nilu po Solum na granicy libijskiej.

We Wrocławiu problematykę afrykanistyczną wyklada się w Katedrze Etnografii Ogólnej i Słowian, którą kieruje prof. Józef Gajek.

W Krakowie, na Uniwersytecie Jagiellońskim, zainteresowania afrykanistyczne ogniskują się na 4 katedrach. W Katedrze Filologii Orientalnej znane są od dawna prace filologiczno-historyczne prof. Tadeusza Lewickiego, dotyczące źródeł arabskich do dziejów Afryki, oraz prof. Romana Stopy — związane z językoznawstwem afrykańskim. W Zakładzie Archeologii Śródziemnomorskiej pracami kieruje prof. Maria Bernhard, a w Katedrze Antropologii — prof. Eugenia Stołyhwo, która jako kierownik naukowy brała udział w arabsko-polskiej wyprawie antropologicznej do Egiptu w latach 1958—1959. Celem wyprawy było zgromadzenie materiałów antropologicznych dotyczących ludności nadśródziemnomorskich terenów Pustyni Libijskiej oraz oazy Siwa⁴⁴.

⁴³ „Nauka Polska” 1963, nr 5/47, s. 177.

⁴⁴ Materiały z wyprawy zostały opublikowane w I tomie wydawnictwa komisji do współpracy z Egiptem przy Komitecie Antropologicznym PAN.

W drugiej arabsko-polskiej wyprawie antropologicznej w roku 1962, gromadzącej materiały z terenów okolicy Fajum i w Delcie, brał udział prof. Bronisław Jasiński z Poznania.

W Zakładzie Etnografii i Socjologii Ludów Afryki, istniejącym przy Katedrze Etnografii Ogólnej i Socjologii, badaniami naukowymi i pracami doktorskimi (np. *Etnograficzne opisy współczesnych społeczeństw afrykańskich* — B. Olszewska-Dyoniziak) kieruje doc. Andrzej Waligórski, który swoje studia afrykanistyczne zaczynał pod kierunkiem Bronisława Malinowskiego, a sam w latach 1946—1948 prowadził terenowe badania w Afryce Wschodniej⁴⁵.

W ośrodku lubelskim, na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej, sprawy Czarnego Łądu są przedmiotem badań w Katedrze Geografii Ekonomicznej, kierowanej przez prof. F. Uhorczaka, gdzie opracowano osadnictwo w Afryce Północnej oraz koncentrację ludności w Afryce (prof. Franciszek Uhorczak), jak również rozmieszczenie osadnictwa w Afryce (mgr Krystyna Warakomska). W Katedrze Międzynarodowego Prawa Publicznego natomiast doc. Lech Antonowicz w swojej monografii *Likwidacja kolonializmu ze stanowiska prawa międzynarodowego* (wyd. 1964 rok) szeroko uwzględnił problematykę afrykańską.

AFRYKA NA POLSKIM RYNKU KSIĘGARSKIM

Dla pełnego obrazu rozwoju problematyki i instytucji naukowych, zajmujących się tematyką afrykanistyczną w Polsce, warto jeszcze zapoznać się z kształtowaniem się rynku księgarskiego w zakresie wydawnictw związanych z zagadnieniami kontynentu afrykańskiego w okresie minionego dwudziestolecia (1945—1963).

Poruszane tematy	Prace oryginalne					razem
	naukowe	popularno-naukowe	informacyjne	literatura piękna	podróże i reportaże	
Starożytny Egipt	27	3	—	—	—	30
Afryka arabska	10	7	5	4	9	35
Afryka czarna	13	11	20	5	15	64
Afryka ogólnie	18	8	2	—	13	41
Republika Południowej Afryki	1	—	—	—	—	1
Etiopia	8	—	—	—	—	8
Razem	77	29	27	9	37	179

⁴⁵ Por. A. Waligórski, *Studia nad więzią terytorialną i rodzinną wschodnioafrykańskiego plemienia Luo*, „Etnografia Polska”, t. VII, 1963, s. 299—360.

Jak wynika z załączonych tabel, wśród prac oryginalnych o charakterze naukowym⁴⁶ również zdecydowanie przeważały publikacje o problematyce starożytnego Egiptu i Afryki arabskiej. O Afryce czarnej tylko jedna książka ukazała się w 1949 roku, reszta zaś w latach 1958—1963, z tym że więcej niż połowę wydano w latach 1960—1963. Pokażna jak na ogólne proporcje liczba wydawnictw naukowych o Etiopii w większości dotyczy tematyki językoznawczej.

Poruszane tematy	Tłumaczenia					razem
	naukowe	popularno-naukowe	informacyjne	literatura piękna	podróże i reportaże	
Starożytny Egipt	4	1	—	1	—	6
Afryka arabska	2	13	—	2	2	19
Afryka czarna	—	7	2	8	3	20
Afryka ogólnie	2	15	—	4	16	37
Republika Południowej Afryki	—	—	—	—	—	—
Etiopia	1	—	—	—	—	1
Razem	9	36	2	15	21	83

Większość (7) opracowań popularnonaukowych związanych z tematami Afryki na południe od Sahary pochodzi także z tego samego okresu. Dla informacji należy wyjaśnić, że tak liczną grupę książek informacyjnych (27) stanowią wydawnictwa Polskiej Izby Handlu Zagranicznego, noszące w podtytule nazwę: Informacje o kraju i praktyczne wskazówki handlowe; ukazały się one wyłącznie w latach 1957—1963⁴⁷.

W zakresie przekładów natomiast zdecydowanie przeważała tema-

⁴⁶ Przy przeprowadzaniu klasyfikacji na wydawnictwa naukowe czy też popularnonaukowe kierowano się m. in. charakterem firmy wydawniczej oraz nazwiskiem autora czy też nazwą instytucji firmującej książkę. Nie ulega wątpliwości, że kryteria oddzielenia książki popularnonaukowej od naukowej nie zawsze są dostatecznie precyzyjne; stąd też mogą wynikać pewne niedokładności, niemniej jednak proporcje te w jakiś sposób charakteryzują pewną rzeczywistość.

⁴⁷ W podziale na wydawnictwa sytuacja przedstawia się następująco: PWN ogółem 33 książki, Afryka arabska 24, Afryka czarna 4 (2 — 1957 i 2 — 1963), Afryka ogólnie 3; Etiopia 2; Ossolineum 5, w tym ani jednej o Afryce czarnej; Muzeum Narodowe, Warszawa 7 (Afryka śródziemnomorska); wśród pozostałych: PZWS — 2 (Afryka arabska); Nasza Księgarnia — 2; Książka i Wiedza — 12; Polski Instytut Spraw Międzynarodowych — 9; MON — 3, Państwowy Instytut Wydawniczy — 3.

tyka Afryki czarnej. Większość z nich (21) ukazała się w latach 1957—1963: to samo można powiedzieć i o pozostałych grupach⁴⁸.

Powyższe dane wyraźnie wskazują, że w zakresie książek afrykańskich największa ilość przypada na ostatnie lata (1959—1963).

*

* *

W toku druku tego numeru „Przeglądu Socjologicznego” ukazały się dwie publikacje, które tutaj sygnalizuję. Jedna z nich, *Bliżej Afryki*, kierownika Pracowni Zagadnień Społecznych i Kulturalnych Afryki Współczesnej PAN, Józefa Chałasińskiego i Krystyny Chałasińskiej; oraz druga — *Plemię, rasa, socjalizm* Andrzeja Zajączkowskiego, pracownika tejże Pracowni. Podaję spis treści tych publikacji:

Józef Chałasiński i Krystyna Chałasińska, *Bliżej Afryki*, Warszawa 1965 PAX, ss. 543. Tytuły rozdziałów: Afryka współczesna i kryzys świadomości europejskiej. Afrykańscy intelektualiści o afrykańskiej kulturze. Ruchy polityczne, struktury państwowe i formowanie się narodu w Ghanie, Togo, Nigerii i Kamerunie. „Afrykańska osobowość”, „człowiek plemienny” i narodziny kultury narodowej. Jomo Kenyatta, społeczności plemienne i ruch narodowy Kenii. Uganda i Tanganika na drodze do federacji Afryki Wschodniej. Chłopski nacjonalizm Niasy. Nacjonalizm i ruchy społeczne w Północnej Rodezji i „państwo białych” w Rodezji Południowej. Kongo. Albert Luthuli — wódz Zulów i problem społeczeństwa wielorasowego w Afryce Południowej. Organizacja Jedności Afryki, kryzys kongijski i zagadnienie struktur narodowych.

Andrzej Zajączkowski, *Plemię, rasa, socjalizm*, Warszawa 1965 Wiedza Powszechna, ss. 230. Tytuły rozdziałów: Wstęp. Kolonializm. Plemię i państwo. W poszukiwaniu samych siebie. Historia i rasa. Panafryzm. „Socjalizm”. Konfrontacje. Perspektywy. Podstawowa literatura przedmiotu.

⁴⁸ PWN — 5; MON — 4; Nasza Księgarnia — 4; PIW — 8; Czytelnik — 5; „Iskry” — 11; KiW — 27.